श्रीमद्भगवत् गीता
मोक्षसंन्यासयोगः
Chapter 18
Volume 17

संजय उवाच

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादं इमं अश्रौषम् अद्भुतं रोमहर्षणं ॥ 18 - 74

व्यासप्रसादात् श्रुतवान् एतत् गुह्यं अहं परम् ।
योगं योगेश्वरात् कृष्णात् साक्षात् कथयतः स्वयम् ॥ 18 - 75

राजन् संस्मृत्य संस्मृत्य संवादं इमं अद्भुतम् ।
केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥ 18 - 76

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपं अत्यद्भुतं हरेः ।
विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुनः पुनः ॥ 18 - 77

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीः विजयो भूतिः ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ 18 - 78

इति श्रीमत् भगवत् गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविध्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुन संवादे मोक्षसंन्यासयोगो नाम
अष्टादशोऽध्यायः ॥

करिष्ये वचनं तव - "*I will do as you say*". With these words of Arjuna to Sri Krishna, the गीतोपदेश - the Teachings of The भगवत् गीता, in the form of a dialog

between Sri Krishna and Arjuna is over. Sanjaya is now concluding his report to the King Dhrtarashtra as follows:

संजय उवाच - Sanjaya says to King Dhrtarashtra:

संजय उवाच
इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादमिममश्रौषम् अद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ 18 - 74

इति- In this manner

अहं वासुदेवस्य महात्मनः पार्थस्य च इमं संवादं अश्रौषम् - I have heard this dialog between Sri Krishna and Arjuna, The Mahatma. Sanjaya refers to Sri Krishna as वासुदेव, and Arjuna as महात्मा. Sri Krishna is called वासुदेव because the true nature of Sri Krishna is वासुः as well as देवः. वासुः - the one who abides in all beings, and in whom all beings abide, and देवः - the one who is all-knowing (सर्वज्ञः सर्ववित्) and Self-shining (ज्योतिषां अपि तत् ज्योतिः). Thus वासुदेव is परमेश्वर Itself. So is Sri Krishna.

Arjuna is now महात्मा, because he is now free from मोह - delusion and confusion, and having received his ब्रह्मविद्या knowledge directly from Sri Krishna, The परमेश्वर Itself, Arjuna is indeed a blessed person, a महात्मा.

For Sanjaya, the dialog between Sri Krishna and Arjuna has been अद्भुतं - something extraordinarily wonderful, the like of which never happened before, and also रोमहर्षणम् - it has also been extraordinarily thrilling, making his hair stand on ends. Therefore, Sanjaya tells King Dhrtarashtra: "Thus I have heard this extraordinarily wonderful and thrilling dialog between Sri Krishna and Arjuna". King Dhrtarashtra may wonder how Sanjaya, sitting by his side in the palace, could hear all this dialog which took place in the battlefield which is far off. Therefore Sanjaya says:

व्यासप्रसादात् श्रुतवान् एतत् गुह्यं अहं परम् ।
योगं योगेश्वरात् कृष्णात् साक्षात् कथयतः स्वयम् ॥ 18 - 75

व्यासप्रसादात् - By the Grace of भगवान् व्यास, who gave me divine eyes to see, divine ears to hear and divine अन्तःकरण - mind and बुद्धि to see, hear, understand and appreciate all that is happening in the battlefield

श्रुतवान् अहं - I have heard, I have seen and I have listened to

एतत् परम् गुह्यं योगं - this Supreme, sacred and secret discourse on योग knowledge, The मोक्ष शास्त्र , The ब्रह्मविद्या

योगेश्वरात् कृष्णात् साक्षात् कथयतः स्वयम् - directly from The Lord of योग knowledge Sri Krishna Himself, just as He was teaching and explaining this ब्रह्मविद्या to Arjuna.

All that I told you about Sri Krishna-Arjuna dialog is not second hand information. By the grace of Bhagavan Vyasa, I have seen and heard it all, directly from Sri Krishna Himself, just as He Himself was teaching and explaining this extraordinary sacred and secret knowledge to Arjuna.

In विष्णु सहस्रनाम स्तोत्रं, भगवान् व्यास is described as follows

व्यासाय विष्णु रूपाय व्यासरूपाय विष्णवे ।
नमो वै ब्रह्मनिधये वासिष्ठाय नमो नमः

नमस्कार to भगवान् व्यास, born in the lineage of ब्रह्मऋषि वसिष्ठ. "भगवान् व्यास is a form of महाविष्णु Itself, and महाविष्णु Itself is a form of भगवान् व्यास" says the verse. Thus, in truth, भगवान् व्यास and महाविष्णु are indeed identical. Being so, भगवान् व्यास is ब्रह्मनिधि - the very abode of परमेश्वर indicated by the

expression सत्यं ज्ञानं अनन्तं ब्रह्म, which is indeed the very nature of Sri Krishna Himself.

Thus भगवान् व्यास and Sri Krishna are identical in one's true nature, both in terms of स्वरूप and स्वभाव. Thus, परमेश्वर in the form of Sri Krishna gave divine eyes to Arjuna for विश्वरूप दर्शनम् in Chapter 11, and the same परमेश्वर in the form of भगवान् व्यास gave divine eyes, ears and अन्त:करण - mind and बुद्धि to Sanjaya to see, hear, understand and appreciate the dialog between Sri Krishna and Arjuna. That is what Sanjaya is telling now, to King Dhrtarashtra. Further, Sanjaya continues:

राजन् संस्मृत्य संस्मृत्य संवादम् इमं अद्भुतम् ।
केशवार्जुनयो: पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहु: ॥ 18 - 76

राजन् - O! King

संस्मृत्य संस्मृत्य - recalling again and again

इमं अद्भुतम् पुण्यं केशव अर्जुनयो: संवादम् - this amazingly wonderful and auspicious dialog between Sri Krishna and Arjuna

हृष्यामि च मुहुर्मुहु: - I rejoice, again and again

The words of Sri Krishna and Arjuna are still ringing in my ears. Recalling again and again, this amazingly wonderful and auspicious dialogue between Sri Krishna and Arjuna, I rejoice again and again. Not only that

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपं अत्यद्भुतं हरे: ।
विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुन: पुन: ॥ 18 - 77

तच्च - Further

संस्मृत्य संस्मृत्य - recalling again and again, seeing through my mind and again and again

रूपं अत्यद्भुतं हरे: - that indescribable, wondrous, awe-inspiring cosmic form of Sri Krishna, The महाविष्णु that I saw in विश्वरूपदर्शनं

महान् विस्मय: मे - it is to me the most amazing, astonishing wonder, beyond all description

राजन् - O! King, remembering and recalling again and again, That great wonder

हृष्यामि च पुन: पुन: - I rejoice again and again

Now I must tell you what I *see* clearly by the divine faculties I am blessed with by the grace of भगवान् व्यास.

यत्र योगेश्वर: कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धर: ।
तत्र श्री: विजयो भूति: ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ 18 - 78

This is Sanjaya's concluding message to King Dhrtarashtra. Since Dhrtarashtra's natural blindness typifies the अन्त:करण - mind and बुद्धि of the vast humanity, Sanjaya's concluding message to King Dhrtarashtra is also *Sanjaya's message to the entire humanity*.

In terms of भगवत् गीता, in the process of one's own Self-enquiry, Sanjaya is one's own Pure Consciousness, The Pure Consciousness in every person. Therefore, Sanjaya's concluding message to King Dhrtarashtra is also *the message of one's own Pure Consciousness to oneself, indeed every self*. The message is:

यत्र योगेश्वर: कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धर: - Wherever is Sri Krishna, The Lord of योग, wherever is Arjuna, the man of upright action, inseparably together

Please note that there is *no* word "*and*" here between Sri Krishna and Arjuna. There is only ONE.

Wherever is Sri Krishna, wherever is Arjuna, *inseparably together*, which means wherever is श्रीकृष्णार्जुन कर्म, कर्म rooted in ईश्वर ध्यानं, ईश्वर भक्ति, ईश्वर

अर्पणं, ईश्वर दर्शनं, सर्वकर्मफलत्याग and पूर्ण ईश्वर शरणागति, all inseparably together, wherever is such कर्म

तत्र श्री: विजय: भूति: ध्रुवा नीति: - There is prosperity, success, happiness, order and stability

Wherever is कर्म rooted in ईश्वर ध्यानं, ईश्वर भक्ति, ईश्वर अर्पणं, ईश्वर दर्शनं, सर्वकर्मफलत्याग and पूर्ण ईश्वर शरणागति, all inseparably together, there is prosperity, success, happiness, order and stability.

मति: मम

- That is certain
- That is ईश्वर शासनं - Sanatana Dharma
- That is The Eternal law of nature
- That is what I see by the Grace of भगवान् व्यास, The परमेश्वर

यत्र योगेश्वर: कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धर: ।
तत्र श्री: विजयो भूति: ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥

So saying, Sanjaya ends his report to King Dhrtarashtra.

Thus ends the 18th Chapter of भगवत् गीता entitled मोक्ष संन्यास योग. Thus concludes The भगवत् गीता in its entirety.

By the grace of Sri Krishna, परमेश्वर during the past six years, through a series of 261 short scripture reading sessions, we have heard, with some level of understanding and appreciation, the entire भगवत् गीता, together with five major Upanishads, namely ईशावास्य उपनिषत्, केनोपनिषत्, कठोपनिषत्, तैत्तिरीय उपनिषत् and मुण्डक उपनिषत्, all in their entirety, all of which together, communicate the very essence of ब्रह्मविद्या knowledge, The knowledge which makes every other kind of

knowledge that we seek or profess, or cultivate, as perennially enjoyable and meaningful as the very glory of परमेश्वर .

After having listened to such an extensive discourse on ब्रह्मविद्या knowledge, it is important that we spend some time in pure contemplation, keeping the mind and बुद्धि steadily and firmly on the content of the words of The भगवत् गीता and The Upanishads that we have seen already.

In lieu of such contemplation, for the next 4 weeks, we will be reading a short Upanishad called कैवल्य उपनिषत्, which we will start next week.

Before we conclude our session today, for the next 7 minutes, I will be reciting a few Gita verses as a form of worship of परमेश्वर, ending with a मंगल श्लोक on this auspicious occasion. During this period, I request you to fix your mind and बुद्धि firmly in your own इष्ट देवता, and just listen. After the मंगल श्लोक we will conclude the session as usual.

पश्यामि देवाँस्तव देव देहे सर्वाँ स्तथा भूतविशेषसङ्घान् ।
ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थमृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥ 11 - 15

अनेक बाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
नान्तँ न मध्यं न पुनस्तवादिँ पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप ॥ 11 - 16

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ताद्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥ 11 - 17

त्वमक्षरं परमँ वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥ 11 - 18

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।
रक्षाँसि भीतानि दिशो द्रवन्ति सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसङ्घाः ॥ 11 - 36

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।
अनन्त देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ 11 - 37

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणः त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ॥ 11 - 38

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥ 11 - 39

पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥

ज्ञेयं यत् तत् प्रवक्ष्यामि, यत् ज्ञात्वा अमृतं अश्नुते ।
अनादिमत् परं ब्रह्म, न सत्, तत्, न असत्, उच्यते ॥ 13-12

सर्वतः पाणिपादं तत् सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वम् आवृत्य तिष्ठति ॥ 13-13

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ 13-14

बहिरन्तश्च भूतानां अचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात् तत् अविज्ञेयं दूरस्थं च अन्तिके च तत् ॥ 13-15

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभर्तृ च तत् ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ 13-16

ज्योतिषामपि तत् ज्योतिः तमसः परमुच्यते ।

ब्रह्मविद्या Brahma Vidya

ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ॥ 13-17

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।
वेदैश्च सर्वैः अहमेव वेद्यो वेदान्तकृत् वेदविदेव चाहं ॥ 15-15

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ।
शब्दादीन् विषयान् त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥ 18 - 51

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।
ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ 18 - 52

अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्म भूयाय कल्पते ॥ 18 - 53

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ 18 - 54

भक्त्या मामभिजानाति यावान् यश्चास्मि तत्त्वतः ।
ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥ 18 - 55

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
मत् प्रसादात् अवाप्नोति शाश्वतं पदम् अव्ययम् ॥ 18 - 56

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।
बुद्धियोगं उपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥ 18 - 57

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत् प्रसादात् तरिष्यसि ।
अथ चेत् त्वं अहङ्कारात् न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥ 18 - 58

ब्रह्मविद्या Brahma Vidya

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥ 18 - 61

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।
तत् प्रसादात् परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ 18 - 62

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मां एव एष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ 18 - 65

सर्वधर्मान् परित्यज्य मां एकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ 18 - 66
मा शुचः ॥
मा शुचः ॥

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीः विजयो भूतिः ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ 18 - 78

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्याऽऽत्मना वा प्रकृतेः स्वभावात् ।
करोमि यद्यत् सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥
पलाशवनवासाय पङ्कजाक्षाय शार्ङ्गिणे ।
ब्रह्मविद्याज्ञानप्रसादाय श्रीवासुदेवाय मंगळं ॥
हरिः ओँ